

Мифологик tafakkurning badiiy-estetik tafakkurga siljishida parallelizm san'atining o'rni va ahamiyati

Niyazmetova Shahlo Adamboyevna
shahlosherxonbek88@gmail.com
Urganch davlat universiteti, o'qituvchi,
Urganch Shahar

Annotatsiya. Ushbu maqolada mif va mifologik tafakkur haqida, uning badiiy-estetik tafakkurga siljishi hamda parallelizm san'atining o'rni haqida fikr va mulohazalar aks etgan bo'lib, mif-marosim-folklorning o'zaro obrazlilik va poetik jihatdan aloqadorligi xususida ham bir qator fikrlar keltirib o'tilgan. Parallelizmning turlari va uning mifologik tafakkurga ta'siri haqidagi fikrlarda ma'no ko'chish turlari, yani metafora, qiyoslash, o'xshatish, ramz va istiora haqida ham fikrlarni ko'rishimiz mumkin bo'ladi. Mif va mifologik tasavvurlar tizimi voqelikni anglashning eng qadimgi va ayni paytda dunyodagi barcha xalqlarning badiiy tafakkuri taraqqiyoti uchun umumiy shakllardan biriekanligi, voqelikni mifologik anglash va mif vositasida borliqni mantiqiy idrok etish hamda mif vositasida borliqni tushuntirish ibtidoiy davr ijtimoiy fikrining asosiy ko'rinishi bo'lganligi xususidagi fikrlar tahlili o'rganildi. Xalq ma'naviy taraqqiyotining hamda badiiy tafakkurining rivojlanishining ilk bosqichida hali murakkab fikrlashga, o'z qarashlarini qat'iy shakllarda ifodalashga hali qodir bo'lmagan. Mana shuning uchun miflar juda oddiy va kichik shakllarda yuzaga kelgani ko'rinadi. Xullas, mifologik qarashlar natijasida dastlab afsona, ertaklarda insonga parallel timsol sifatida epik talqin qilingan qush obrazi keyinchalik xalq qo'shiqlari va she'rlarda uning turg'un ramziy jufti sifatida to'g'ridan-to'g'ri aks ettirila boshlagan.

Kalit so'zlar: Mif, mifologik tafakkur, parallelizm, tafakkur, fikr va mulohaza, badiiy-estetik tafakkur, metofara, qiyoslash, o'xshatish, ramz, istiora, obraz, tushuncha, tasavvur, folklor, parallel timsol

Роль и значение искусства параллелизма в переходе от мифологического мышления к художественно-эстетическому мышлению

Ниязметова Шахло Адамбоевна
shahlosherxonbek88@gmail.com
Ургенчский государственный университет, преподаватель,
город Ургенч

Аннотация. В статье отражены мысли и мнения о мифе и мифологическом мышлении, его сдвиге к художественно-эстетическому мышлению, а также о роли искусства параллелизма. В мыслях о видах параллелизма и его влиянии на мифологическое мышление мы можем видеть и мысли о типах передачи смысла, то есть метафора, сравнение, сравнение, символ и аллегория. Учитывая, что система мифов и мифологических представлений является древнейшей и в то же время одной из общих форм развития художественного мышления всех народов мира, мифологическое понимание действительности и логическое восприятие бытия средствами мифов и объяснение существования посредством мифов были основными чертами общественной мысли первобытной эпохи. На первом этапе развития духовного развития и художественного мышления людей они еще не умели комплексно мыслить и выражать свои взгляды в строгих формах. Вот почему мифы появляются в очень простых и небольших формах. Так, в результате мифологических воззрений образ птицы, первоначально трактовавшийся как эпический символ, параллельный человеку в мифах и

сказках, в дальнейшем стал непосредственно отражаться в народных песнях и поэмах как его устойчивая символическая пара.

Ключевые слова: Миф, мифологическое мышление, параллелизм, мышление, мысль и размышление, художественно-эстетическое мышление, метафора, сравнение, сравнение, символ, метафора, образ, понятие, воображение, фольклор, параллельный символ.

The role and importance of the art of parallelism in the transition from mythological thinking to artistic-aesthetic thinking

Niyazmetova Shahlo Adamboyevna
shahlosherkhonbek88@gmail.com
Urganch State University, teacher,
Urganch city

Annotation. This article reflects thoughts and opinions about myth and mythological thinking, its shift to artistic-aesthetic thinking, and the role of the art of parallelism. a number of points have been made. In the thoughts about the types of parallelism and its influence on mythological thinking, we can also see thoughts about the types of transfer of meaning, that is, metaphor, comparison, simile, symbol and allegory. Considering that the system of myths and mythological imaginations is the oldest and at the same time one of the common forms for the development of the artistic thinking of all the peoples of the world, the mythological understanding of reality and the logical perception of existence by means of myths and the explanation of existence by means of myths were the main features of the social thought of the primitive era. opinion analysis was studied. At the first stage of the development of the people's spiritual development and artistic thinking, they were not yet able to think complexly and express their views in strict forms. That is why myths appear to have appeared in very simple and small forms. So, as a result of mythological views, the image of a bird, which was initially interpreted as an epic symbol parallel to man in myths and fairy tales, later began to be directly reflected in folk songs and poems as its stable symbolic pair.

Key words: Myth, mythological thinking, parallelism, thinking, thought and reflection, artistic-aesthetic thinking, metaphor, comparison, simile, symbol, metaphor, image, concept, imagination, folklore, parallel symbol

Zukko ajdodlarimizning voqelikka bo'lgan mifologik qarashlari tafakkur taraqqiyoti davomida badiiy-estetik hodisaga aylanib, voqelikni so'z vositasida poetik ifodalash natijasida xilma-xil janrlardan tarkib topgan folklor an'analari shakllangan. Shu jihatdan qaraganda, mifning insoniyat badiiy tafakkuri rivojida tutgan o'rni katta ekanligi anglashiladi.

Folklorda badiiy tafakkur rivojlanishining mahsuli bo'lgan turli badiiy-tasvir usul va vositalari xalq tafakkuri bilan birga o'sib, takomillashib, boyib bordi. Natijada obrazlilik ijtimoiy jihatdan **mif – marosim – folklor**, poetik jihatdan **mif – metafora – qiyoslash – o'xshatish – ramz – istiora – parallelizm** ko'rinishida o'sib bordi. Ayni paytda, badiiy tafakkurdagi o'zgarishlar badiiy ijod prinstiplarida o'z aksini topar ekan, zarur holatda, ular bu prinstiplarning o'zgarishiga sabab ham bo'ldi.

Ijtimoiy taraqqiyotning keyingi bosqichlarida, aniqrog'i, inson ongining o'sishi va dunyoqarashining kengayishi, ma'naviyatining boyishi natijasida miflarga ishonch yo'qola bordi. Lekin miflar yo'qolib ketmadi. Qaytaga ular ijtimoiy ongning yangi shakllarini vujudga keltirish uchun asosiy manba vazifasini o'tadi. Hozirgi fan, din, san'at va adabiyotning poydevori mifologiya asosida qurilgandir. Qadimgi mifologik syujetlar, obrazlar, tushuncha va tasavvurlar, umuman, mif qoldiqlari ijtimoiy ongning turli shakllariga ko'chib, ulardan muhim o'rin egalladi. Ayniqsa, yaratilish tarzi, voqelikka munosabati hamda voqelikni ifodalash xarakteri jihatidan o'ziga xos badiiy

asar ko‘rinishida namoyon bo‘luvchi miflar folklorda alohida diqqatni tortadi. Ular folklor tarkibidan mustahkam o‘rin egallagandir.

Miflar, asosan, etimologik vazifa (izohlash vazifasini) bajaradi. Mif qadimgi odamning ishonch-e‘tiqodlari, o‘y-kechinmalari, diniy-axloqiy qarashlari va ilk ijodiy izlanishlarining so‘z vositasida ifoda etilgan ko‘rinishlaridan biridir. Miflar dastlab tabiatni poetik tadqiq etishning ilk namunasi sifatida maydonga keldi. Ularda insonning o‘z atrofni o‘rab olgan olamni ilohiy, mifologik idrok etishi namoyon etildi.

Insoniyat tamaddunidan beri inson o‘zini tabiatning bir bo‘lagi deb bilgani, ko‘pincha unga sig‘ingani (buning natijasida quyosh xudosi, oy ma‘budi, dengiz xudosi obrazlarini yaratgani h.k.) ma‘lum. Ammo keyingi davrlarda inson o‘zini endi real tabiatning uzviy bir qismi, deb emas, balki uning egasi sifatida ham his qila boshladiki, oqibatda inson va tabiat o‘rtasida keskinlashuv yuzaga keldi. Ekologik muvozanat buzilib, ekologik xavflar miqdori ortdi.

Miflar ibtidoiy inson badiiy ijod faoliyatining va nutqining ilk shakli sifatida eng qadimiy davrlar kishilarining diniy, mifologik qarashlarini, boshlang‘ich ilmiy bilimlarini, tabiat va jamiyat haqidagi tasavvurlarini o‘zida jamlab aks ettirgan. Ularning namunalari bizgacha to‘liq etib kelmagan. Faqatgina ularning ayrim namunalari, izlari-yu qoldiqlari turli tasavvur va qarashlarda, O‘rta Osiyo xalqlarining eng qadimgi ba‘zi tarixiy yodgorliklari, ilmiy va diniy asari, yodnomalar orqaligina bizgacha yetib kelgan.

Folklorning barcha janrlari qatori miflarning yuzaga kelishi, shakllanishi va taraqqiyotidagi muhim omillardan biri insonlar hayotidagi tevarak-atrofni bilishga bo‘lgan ijtimoiy-ruhiy ehtiyoj zaruriyatidir. Uzoq ajdodlarimizning tabiat kuchlari, turli kasalliklar oldidagi ojizliklari, sig‘inish asosidagi janrlarning bunyodga kelishini ta‘minlagan bo‘lsa, motam qo‘shiqklarining, askiya, latifa, lof singari kulgi uyg‘otib, kishilar ruhiyatini ko‘tarishga xizmat qiluvchi janrlarning kelib chiqishini va janrlar rang-barangligini ta‘minlagan.

Folklor san‘atning barcha turlari qatori o‘z ibtidosini mifologik tafakkurdan boshlagan. Mif va mifologik tasavvurlar tizimi voqelikni anglashning eng qadimgi va ayni paytda dunyodagi barcha xalqlarning badiiy tafakkuri taraqqiyoti uchun umumiy shakllardan biridir. Voqelikni mifologik anglash va mif vositasida borliqni mantiqiy idrok etish hamda mif vositasida borliqni tushuntirish ibtidoiy davr ijtimoiy fikrining asosiy ko‘rinishi bo‘lgan.

Ajdodlarimiz olamning mavjud holati va barcha voqea-hodisalar sababini mif orqali izohlaganlar. Shuning uchun ham mif qadimgi odamlarning e‘tiqodlari, tasavvur va turli-tuman qarashlarining ma‘lum bir tizim holatiga keltirilgan shakli sifatida ijtimoiy fikr taraqqiyotidagi muhim bosqich deb qaraladi. Voqelikni ma‘lum bir obrazlar vositasida badiiy talqin qilish an‘anasi kelib chiqqach, mifologik tasavvurlarning asosiy qismi badiiy-estetik mohiyat kasb etadigan detallarga aylanib ketgan. Miflar zahirida ko‘pgina epik syujetlar va an‘anaviy motivlar shakllangan. Mifik personajlar arsenali esa folklor asarlarining obrazlar tizimi uchun epik zamin, asos vazifasini bajardi.

Mifning folklor janrlari qatoridan o‘rin olishiga uning yaxlit adabiy tizim tarzida namoyon bo‘lishi; o‘ziga xos xayoliy obrazlar tizimiga egaligi, maxsus vazifa bajarishi, ya‘ni tinglovchiga nima haqdadir ma‘lumot, axborot etkazish uchun aytilishi asos yaratgan. Mifning o‘zbek folklori janrlar tizimi tarkibida o‘z o‘rni bor. Mif boshqa xalqlar folklorida ham uchraydi. Lekin har bir xalqning o‘z mifologiyasi bor.

Mif janri ko‘plab qadimiy xalqlar folklorida uchrashi sababli umumfolklor hodisasi hisoblanadi. Shuning uchun jahon terminologiyasida “mif” atamasi umumxalq doirasida keng qo‘llanib kelinmoqda. Soddalik, qisqalik, ixchamlik, syujetlilik, tabiatni poetiklashtirish miflarga xos estetik printsiptir. Eng e‘tiborli jihati keyinchalik uning ta‘siri zahirida epik boshqa janrlar yuzaga kelganidir.

Miflarning folklor janrlariga diffuziyalanishi jarayoni haqida so‘z yuritganda, uning afsona janri takomilida tutgan o‘rni xususida to‘xtalib o‘tish kerak bo‘ladi. Chunki o‘zbek xalq afsonalarining epik turga kiradigan nasriy janr sifatida shakllanish tarixi bevosita qadimgi mif

strukturasidagi funkstional-semantik o'zgarishlar bilan bog'liq. Ma'lumki, qadimgi odam tomonidan yaratilgan miflar hikoyaviy (mifik qarashlarning muayyan ijrochi tomonidan so'z vositasida ifodalanishi), e'tiqodiy (mifologik qarashlarning ibtidoiy marosimlarda magik inonch va ritual adadlar tarzida ko'rsatib berilishi) va tasviriy (mifologik tasavvurlarning ibtidoiy san'at asarlaridagi ramziy chizgilarda aks etishi) usulda ifoda etilgan. Ijtimoiy ong taraqqiyotining keyingi bosqichlarida olamni mifologik tasavvurlar vositasida anglash o'rnini voqelikni badiiy-estetik kodlar orqali idrok etib, badiiy so'z bilan tasvirlash an'anasi egallagan.

Afsona yangicha nasriy ijod va olamni idrok etishning yangi usuli mahsulidir. Voqelikni izohlash, tushuntirish va talqin qilishning bu usuli ma'lum ma'noda mifologik dunyoqarashning inkori sifatida yuzaga kelgan. Afsona mifning ayrim ananaviy syujet elementlarini o'ziga singdirib yuborgan.

Mif syujetlari yangi ijtimoiy-iqtisodiy tuzumga xos axloqiy qarashlar va badiiy-estetik an'analar asosida o'zgarishga uchrab, afsona janrining badiiy shaklini qabul qilgan. Xususan, mifologik afsonalarning syujet tizimi asosan bayon usulida ommalashgan ko'hna mif talqinlaridan iboratdir. Mif olamni sodda anglash ifodasi sifatida inkor egilgach, uning mazmuni muayyan o'zgarishlarga uchragan holda afsona janriga ko'chadi. Bu o'zgarishlar voqelikka munosabat (dunyoni mifologik anglashdan badiiy idrok etishga o'tish), mif funkstiyasining kengayishi (voqelikni tushuntirish, izohlash maqsadida yaratilgan va bayon qilingan hikoyalarda axloqiy-estetik qarashlarning aks eta boshlashi), mif mohiyatining yangilanishi, mifologik personajning badiiy obrazlarga aylanishi, mifologik matnlarning ritual marosimlar bilan aloqalarining uzila boshlashi va voqelik tasvirining ramziy talqinlarga asoslanishdan iborat edi.

Miflarni hikoyaviy usulda bayon qilish an'anasining semantik rivoji sifatida shakllangan mifologik afsonalarda ajlodlarimizning samoviy, etiologik, totemistik, animistik qarashlari o'z ifodasini topgan. O'zbek xalq mifologik afsonalari tabiat va jamiyat haqidagi ma'lumotlarni g'ayritabiiy xayoliy obrazlar va fantastik uydirmalar vositasida izohlash maqsadida yaratilgan folklor asarlaridir. Ixcham nasriy shaklda ommalashgan, bir syujetli bunday afsonalar asosan etiologik xarakterda bo'lib, xalqimizning osmon, zamin, samo yoritqichlari, tabiat hodisalari, nabotot va hayvonot olami, inson va hayotning paydo bo'lishi haqidagi qadimiy xalq qarashlari asosida yuzaga kelgan.

Mifologik tasavvurlarning tadrijiy taraqqiyoti natijasida olamning tuzilishi haqidagi qarashlar ham murakkablasha borgan: ya'ni ikki olam haqidagi tasavvurlarning rivoji tufayli olamning uch qismdan iboratligi to'g'risidagi inonchlar kelib chiqqan. Uch olamning tuzilishi haqidagi qadimiy tasavvurlarga ko'ra uch olam (Ko'k, Zamin, Yer osti) yonma-yon emas, balki bir-birining ustida joylashgan. Ko'k, Zamin va Yer osti olamlari haqidagi tasavvurlar ibtidoiy mifologiya mahsuli bo'lsa, uch olamga safar hamda epik yo'llar motivi – shomonizm an'anasi bilan bog'liq. Shomon toifalaridan har biri o'z homiylari, yo'li, mifologik olamiga ega. Bu tasavvurlar esa jonning abadiyligi to'g'risidagi qarashlarga borib taqaladi.

Xalqimiz tasavvurida odam tana, jon va ruhdan iboratdir: odam o'lgach, lahadga qo'yilgan tana – Yer osti olamiga o'tsa, jon qushga aylanib, Ko'kka uchib ketadi, Yer yuzida qolgan ruh esa —arvoh kapalak sifatida marhum yashagan joyda aylanib yurarmish. Jonning uchtaligi haqidagi tasavvurlar Sibir va Uzoq Sharqdagi ko'pgina xalqlarda ham uchraydi.

Jonning faoliyati bilan bog'liq uch yo'l haqidagi tasavvurlar ajdodlarimizning mifologik va animistik qarashlari zahirida shakllangan bo'lib, shomonning ramziy safari manzillari hamda ertaklardagi afsonaviy yurtlarga olib boradigan epik yo'llar motivining asosidir.

Mifologik tasavvurlarga ko'ra, inson o'zini yo daraxtdan, yo biror hayvondan, yo tuproqdan yaralgan deb tavsiflaydi. Shu asosda o'zini ona-tabiat, ona-zamin farzandi deb ko'rsatadi. Qaysidir daraxt yoki jonivorni qondoshi, qarindoshi, ruhan yaqini tariqasida ulug'laydi va ardoqlaydi. O'limni esa o'zligiga qaytish, ruhiy va shakliy evrilish vositasi sifatida talqin etadi. Folklor asarlarida aynan shu qarashlar afsona va ertaklarda, qo'shiq va dostonlarda mifologik evrilish sifatida badiiy ifoda etilgani kuzatiladi.

Insonning ruhiy olamida kechadigan tushlar ham aslida noestetik hodisadir. Biroq uning yuz berishiga xos sirlik insonni hamisha o'ylatgan va buni bilishga undab kelgan. Tushni sirli olam hodisasi sifatida anglash xalq orasida unga nisbatan turli irimlarni va tabu-taqiqlarni keltirib chiqargan. Ularning bir qismi folklorning afsona, ertak, doston, naql, qo'shiq, maqol, topishmoq singari janrlarida ham o'z badiiy ifodasini topganligi kuzatiladi. Aytaylik, xalq orasida ko'rilgan tushni har qanday joyda, har qanday kishiga aytish taqiqlanadi. Chunki tushlar birinchi bor qanday ta'birlansa, shunday voqe bo'ladi degan xalqona ishonch hukmron. Bu esa, o'z navbatida, tushning tabu hodisasi bilan bog'liqligini ko'rsatadi. Xalqning ishonch-e'tiqodiga ko'ra tushni iloji boricha ilmiy, donishmand, qalbi pok, beg'araz, ko'pni ko'rgan va ko'pni bilgan tajribali kishiga yoki maxsus muabbir (ta'birchi)ga aytish kerakligi uqtiriladi. Ana shu xalqona ishonchning buzilishi oqibati "Rustamxon" dostonida badiiy ifoda etilganiga guvoh bo'lish mumkin. Unda Rustamxonning onasi bo'lish mumkin. Unda Rustamxonning onasi Huroyim tush ko'rib, tushidan ko'ngli buzilib uyg'onar ekan, bu haqda o'zi ishongan va suyangan do'sti, sodiq kanizagi Ximchaga aytishni ma'qul topadi. Shu epizod dostonida quyidagicha tasvirlangan: "Shu kecha Huroyim bir tush ko'rib, o'yonib, tushidan qo'rqib, –mening sendan do'st odamim yo'q, –deb Ximcha kaniziga tushini aytib turib edi, deydi:

Yotib edim, namoz vaqti tush ko'rdim,
Bu tushimda bir ajoyib ish ko'rdim.
Falak titrar tushimdan nolishima,
Rahm qilmas hech kim ko'zda yoshima,
Uch yuz oltmish jallod keldi qoshima.
Tushni ko'rib mening ko'nglim buzildi.
Bilmayman ne bo'ldi tushning tabgiri?
Bu so'zni eshitib, Ximchaoyim ko'ngli buzilib, bag'ri ezilib, bir so'z aytib turgan ekan:
Tushni aytding, opa, ko'nglim buzildi,
Oqtoshning shahridan rizqing uzildi,
Ko'rolmaysan, bildim, yolg'iz qo'zingdi,
Kelding chopson, opa, billa yig'laylik.
Shunday gaplar kirib sening tushingga:
Kun o'tmaydi jallod kelar qoshingga
Bu tushing xabari shunday bo'ladi:
Hayallamay, opa, jallod keladi,

Bu ishlarni bir dushmaning qiladi, –deydi kaniz Ximcha. Haqiqatan ham, doston syujetida ana shu voqealar asta-sekin yuz beradi. Xullas, Huroyimning boshiga tushajak ko'rgiliklar dostonida tush motivi vositasida oldindan tinglovchini ogoh etadi.

Umuman aytganda, xalq og'zaki ijodi janrlarida tush motividan foydalanib, qahramonning ruhiy holatini ochib berish, kayfiyatini, ichki kechinmalarini yoritish yoki epik asar voqealarini o'zaro bog'lab, shaklan va mazmunan yaxlit bir butunligini ta'minlash o'ziga xos an'ana tusini olganki, bu haqda J.Eshonqulov maxsus tadqiqot yuritib, tush motivlaridan ertak va dostonlar syujetida, qo'shiqlarda foydalanishning o'ziga xos tomonlarini, tushning folklor asarlaridagi semantik talqini, ramziy ma'no-mazmuni va badiiy-estetik vazifalarini ko'rsatib bergan (Эшонқул, 2011).

Tushga ishonch an'anasi asosida shakllangan tush motivi badiiy tafakkuri yuksak, e'tiqodi baland, boy ijodiy salohiyatga ega ajdodlarimizning ko'p asrlik folklor an'analari o'ziga singdirib, mukammal badiiy tizim sifatida namoyon bo'ladi.

Xalq ma'naviy taraqqiyotining hamda badiiy tafakkurining rivojlanishining ilk bosqichida hali murakkab fikrlashga, o'z qarashlarini qat'iy shakllarda ifodalashga hali qodir bo'lmagan. Miflar juda oddiy va kichik shakllarda yuzaga kelgani ko'rinadi. Keyin esa ularning obrazlar miqdori ko'payishi, motivlari oshib borishi va badiiy takomillashuvi ertak, epos kabi katta va murakkab janrlarni paydo qildi. Shu tariqa janrlarning qaror topishi ham qonuniy hol kasb etib, bu jarayon ham ijtimoiy tarixiy omillar, ham folklorning ichki poetik taraqqiyot qonunlariga muvofiq kechdi.

Xalq qo'shiqlari va she'rlarining paydo bo'lishi va rivojida mifo-poetik tafakkur muhim ahamiyat kasb etgan. Mifologik mushohadaning badiiy ifodasi esa, an'anaviy xalq qo'shiqlaridagi u yoki bu ramziy obraz bag'rida bizning kunlarimizgacha saqlanib qolgan. Turmushda ro'y bergan har bir ijtimoiy hodisaga ular hozirjavobdir. Shu xususiyatiga ko'ra, ularni an'anaviy va zamonaviy qo'shiqlarga bo'lib o'rganish mumkin.

Shuni aytish kerakki, xalq qo'shiqlarida ramziy obraz sifatida uchraydigan har bir atribut **“mif – marosim – folklor”**dan iborat murakkab taraqqiyot bosqichini bosib o'tib, ramzga aylangani anglashiladi. Bu jihatdan quyidagi qo'shiqda ham TERAK va TOL obrazlari parallelligi bilan JUVON va QIZ obrazlarining parallelligi bevosita alohida e'tiborni tortadi.

Terak ekmay, tol eking,

*Tol*ning soyasi yaxshi.

Juvon olmay qiz oling,

*Qiz*ning qilig'i yaxshi. (Алавия, 1972)

Xalqimizning urf-odat va marosimlarida qo'llanib, e'tiqodiy qarashlarni o'ziga singdirgan bu kabi predmetlar folklor asarlarida ko'pincha ramziy ma'no-mazmunda talqin etilishi kuzatiladi. Shu orqali ularning inson hayoti bilan bog'liqligi haqida avlodlardan-avlodlarga o'ziga xos usulda xabar qoldirilgan.

O'zbek xalq qo'shiqlarida ramzlarning qo'llanilishini maxsus tadqiq qilgan folklorshunos Shomirza Turdimov tol obrazi – oshiq, er, erkak, hayot, taqdir, erkak muhabbati ramziy ma'nolarida kelishini ta'kidlaydi (Турдимов, 1987). Darhaqiqat, tol – shoxlari har tomonga tarvaqaylab o'sgan sersoya daraxt. U o'sgan joyiga soya va ko'rk bag'ishlaydi. Soyasi tanlarga rohat, dillarga huzur baxsh etadi. Shu jihatdan, u jonboz oshiq yorni, jonkuyar erkak – oila boshlig'ini eslatadi. Shu o'xshashlik asosida parallelizm vujudga keltirilib, yuksak badiiyatga ega qo'shiq yaratilgan. Shulardan kelib chiqib aytish mumkinki, qo'shiqdagi tol obrazi – oshiq, erkak obrazini ifodalash uchun qo'llangan. Inchunin, terak obrazi ham xalq asarlarida, asosan, erkak, oshiq yigit obrazlarini ifodalab kelishi kuzatiladi. Ammo xalq terakni ko'pincha “qo'rqoq oshiq” timsolida epik talqin etadi. U haqdagi afsonalardan birida hikoya qilinishicha, bir yurtga dushman bostirib kelib, boylik va xotin-qizlarni o'lja sifatida qo'lga kirita boshlabdi. Jang shiddatli tus olibdi. Shunda bir qo'rqoq yigit sevgan qizini dushman qo'lga olganini ko'rib tursa-da, o'z jonini aziz bilib, erto'laga kirib yashirinibdi. Qiz buni sezib, yigitni qarg'abdi. Qizning qarg'ishi bilan yigit terakka aylanib qolibdi. Terakning bargi shamol bo'lsa-bo'lmasa titrab, qaltirab turishi shundan deyiladi. Shu kabi epik talqinlar asosida hamda terakning faqat ko'kka qarab o'sishi, soyasiz bo'lishi tufayli xalq asarlarida u “maqtanchoqlik”, “kekkayganlik”, “qo'rqoqlik”, “quruq savlatdorlik” kabi ramziy ma'nolarni tashib keladi.

Xullas, to'rtlikning dastlabki ikki misrasida tol va terak daraxtlariga xos xususiyatlar o'zaro qiyoslash asosida obrazlantirilib, shu orqali mantiqan inson obraziga parallel keltirilmoqda va keyingi misralardagi asosiy g'oyani – “oilada erning o'rni va roli” muammosini oydinlashtirishga xizmat qilmoqda. Ya'ni terak baland, ko'rkam, purviqor bo'lsa-da, soya bermasligi; salgina shamolga dosh berolmay, yaproqlari doimiy shitirlab asabni buzishi sabab salbiy xususiyat kasb etsa, tol esa terakka nisbatan bo'yi past, beso'naqay bo'lishiga qaramay, ofatlarga birmuncha bardoshli, jazirama issiqlarda insonga soyabon bo'lganligi uchun ijobiy ma'noda qabul qilinadi. Ma'lumki, hayotda ham xususiyati va sajiyasi jihatidan xuddi shunday erlar uchrab turadi. Shuni inobatga olib, qo'shiqda ayollar turmush qurish uchun yor tanlaganda hushyor bo'lishlari zarurligi, yigitning terakdek tik qomatiga, savlatiga mahliyo bo'lib, adashib qolmasliklari g'oyasi badiiy usulda ta'kidlanmoqda. Ayni paytda qo'shiqda er-yigitlar ham umr yo'ldoshi tanlaganlarida juvonne emas, pok va beg'ubor qizni tanlagani ma'qulligi uqtilirilmogda. Negaki, poklik – inson umrini obod etadi.

Xullas, mifologik qarashlar natijasida dastlab afsona, ertaklarda insonga parallel timsol sifatida epik talqin qilingan qush obrazi keyinchalik xalq lirik qo'shiqlarida uning turg'un ramziy jufti sifatida to'g'ridan-to'g'ri aks ettirila boshlagan. Bir so'z bilan aytganda, qush haqidagi mifologik tasavvurlar genezisi O'rta Osiyoda yashagan qadimgi dehqonlarning hosildorlik g'oyasi bilan bog'liq agrar kulti,

qadimgi chorvadorlarning, ovchilarning chorvachilik, ovchilik kasblari homiylari, Ajdodlar kulti, Qush kulti, jonni qush ko‘rinishida tasavvur qilishga asoslangan animistik tushunchalarga aloqador estetik qarashlar zaminida shakllangan va epik hamda lirik asarlarda qush badiiy-ramziy obrazining inson obraziga parallel tasvirlanishiga asos bo‘lgan. Yuqoridagi to‘rtlikda shu qarashlarga binoan, bulbul – oshiq yigit timsolida berilgan. Bulbul, odatda, chamanzorlarda, bog‘larda, gulzorlarda kezib, yoqimli sayrab kishi diqqatini tortadigan qush bo‘lganligi, xususan, u qizil gul shaydosiligi tufayli qo‘shiqlarda “oshiq yigit” timsolini ifodalab keladi. Bulbulni shaydo qiluvchi qizil gul esa “ma‘shuqa” ramzida beriladi.

Badiiy tafakkurning keyingi taraqqiyot bosqichlarida inson o‘zining turli predmetlar, daraxt va o‘simliklar, hayvonlardan kelib chiqmaganini, ular aynan o‘xshash emasligini, balki ularga nisbatan, qiyosan boshqa olam ekanligini aniqlagach, badiiy ijodda ham qiyoslash yuzaga keldi. Endi inson o‘zining u yoki bu harakat-holatini biror o‘simlik yoki hayvon, biror narsa harakat-holati bilan o‘zaro qiyoslab ifodalaydigan bo‘ldi.

Adabiyotlar ro‘yxati

1. Эшонкул, Ж. (2006). Эпик ижодда туш талқини. In *Эпик тафаккур тадрижи* (pp. 54–105). Тошкент: Фан.
2. Эшонкул, Ж. (2011). *Ўзбек фольклорида туш ва унинг бадий талқини*. Тошкент: Фан.
3. Оқ олма, қизил олма. (1972). *Ўзбек халқ қўшиқлари*. Кўп томлик. Тўпловчи М. Алавия. Тошкент: Ғ. Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти.
4. Турдимов, Ш. (1987). Бирнинг минг жилваси. *Ёшлик*, №5, 70–71.